

**NUTQ BUZILISHLARINING TIBBIY-PEDAGOGIK TASNIFI VA
ULARNING KELIB CHIQISH SABABLARI**

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Special pedagogy fakulteti talabasi

Mansurova Muslima Tolibjon qizi

Abduxoshimova Zuxra Davronjon qizi

Sadikovamuslima1215@gmail.com

Abdukhoshimovazukhra@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada logopediyada nutq buzilishlarining tibbiy-pedagogik va psixologik-pedagogik tasniflari, ularning mazmuni, asosiy turlari va o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Nutq buzilishlarining og'zaki va yozma shakllari, jumladan, disfoniya, bradilaliya, taxilaliya, duduqlanish, dislaliya, rinolaliya, dizartriya, alaliya, afaziya, disleksiya va disgrafiya haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, nutq buzilishlarini aniqlash, tasniflash va korreksiyalashda psixologik, lingvistik hamda tibbiy mezonlarning ahamiyati ochib berilgan. Maqolada logopedik ta'sirning asosiy maqsadi va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish hamda tarbiyalashdagi ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar:

logopediya, nutq buzilishi, tibbiy-pedagogik tasnif, psixologik-pedagogik tasnif, logopedik ta'sir, dislaliya, dizartriya, rinolaliya, alaliya, afaziya, disleksiya, disgrafiya.

Аннотация:

В данной статье освещаются медико-педагогическая и психолого-педагогическая классификации речевых нарушений в логопедии, их

содержание, основные виды и особенности. Рассматриваются устные и письменные формы речевых нарушений, включая дисфонию, брадилалию, тахилалию, заикание, дислалию, ринолалию, дизартрию, алалию, афазию, дислексию и дисграфию. Также раскрывается значение психологических, лингвистических и медицинских критериев в диагностике, классификации и коррекции речевых нарушений. В статье отражается основная цель логопедического воздействия и его значение в обучении и воспитании детей с нарушениями речи.

Ключевые слова:

логопедия, речевые нарушения, медико-педагогическая классификация, психолого-педагогическая классификация, логопедическое воздействие, дислалия, дизартрия, ринолалия, алалия, афазия, дислексия, дисграфия.

Annotation:

This article discusses the medical-pedagogical and psychological-pedagogical classifications of speech disorders in speech therapy, their content, main types, and specific features. It examines oral and written forms of speech disorders, including dysphonia, bradylalia, tachylalia, stuttering, dyslalia, rhinolalia, dysarthria, alalia, aphasia, dyslexia, and dysgraphia. The article also highlights the importance of psychological, linguistic, and medical criteria in the diagnosis, classification, and correction of speech disorders. Particular attention is given to the main objectives of speech therapy intervention and its role in the education and upbringing of children with speech disorders.

Keywords: speech therapy, speech disorders, medical-pedagogical classification, psychological-pedagogical classification, speech therapy

intervention, dyslalia, dysarthria, rinolalia, alalia, aphasia, dyslexia, dysgraphia.

Logopediyaning asosiy maqsadi nutqida nuqsoni bor shaxslarni o‘qitish, tarbiyalash va qayta tarbiyalashning ilmiy asoslangan sistemasini ishlab chiqish, shuningdek nutq nuqsonining oldini olishdan iboratdir. Logopediya fani optimizm va chuqur insonparvarlik bilan yo‘g‘rilgandir. U nutqida nuqsoni bor bolalarning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlar yaratib beradi. I. P. Pavlovning birinchi va ikkinchi signal sistemalari orasidagi o‘zaro ta’sir haqidagi, shartli reflektorlik aloqalarining shakllanish qoidalari haqidagi nazariyalari, P. K. Anoxinning funksional sistemalar haqidagi ta’limoti, ruhiy funksiyalarni dinamik tarzda cheklash haqidagi ta’limot (I. M. Sechenov, I. P. Pavlov, A. R. Luriya) va nutq faoliyatining zamonaviy neyropsixolingvistik nazariyalari haqidagi ta’limot logopediyaning tabiiy-ilmiy, psixofiziologik asosidir. Logopediyaga daxldor an’anaviy nomenklaturasini saqlab qoldilar. Lekin uni yangi mazmun bilan boyitdilar. Boshqa yo‘nalish tarafdorlari nutq buzilishlarining logopediya uchun an’anaviy bo‘lgan nomenklaturasini inkor etdilar va nutq buzilishlarining yangi guruhlarini tuzdilar. Shunday qilib, hozirgi davr mamlakat logopediyasida nutq buzilishlarining ikkita tasnifi o‘rin olgan; bittasi — tibbiy-pedagogik, ikkinchisi psixolog-pedagogik yoki pedagogik (R. Ye. Levina bo‘yicha). Tibbiy-pedagogik tasnif logopediya uchun an’anaviy bo‘lgan tibbiyot bilan hamkorlikka tayanadi, lekin, tibbiy tasnifdan farqli o‘laroq, unda ajraladigan nutq buzilishlarining turlari kasallik shakllariga bog‘lanmaydi. U asosan nutqiy nuqsonlarni tuzatishga, ularni bartaraf etishga alohida-alohida yondoshuvni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan hamda nutq buzilishlarining shakl va turlarini tekshirishga qaratilgan. Shu sababli u umumiydan xususiyya bo‘lgan yondoshuvga asoslanadi. Bunda nutq buzilishlarining material negizi bilan bog‘lovchi sistemalararo munosabatlar hisobga olinadi. U qandaydir bir mezonga emas, balki psixologik-lingvistik va

tibbiy (etnopatogenetik mezon bilan birlikda) mezonlarning majmuiga asoslanadi. Bunday ko‘p tomonli yondoshuv nutq buzilishlari haqida bir yoqlama tasavvurga ega bo‘lmaslik uchun imkon yaratadi, zero u umuman nutq buzilishlarini ochishga qaratilgandir. Buzilishlarning tasnifidagi ko‘rib chiqilayotgan barcha turlarini ruhiy-lingvistik mezonlar asosida nutqning qaysi turi buzilganiga qarab ikkita guruhga bo‘lish mumkin: og‘zaki yoki yozma.

Og‘zaki nutqning buzilishi, o‘z navbatida, ikkita turga bo‘linishi mumkin:

1. bayon qilishning fonatsion (tashqi) ta‘minlanishi, ular nutqning talaffuz tomonining buzilishi, deb ataladi va
2. bayon qilishning semantik-struktura (ichki) jihatdan ta‘minlanishi, ular logopediyada nutqning uzluksiz yoki ko‘p tovushli buzilishi, deb ataladi.

1. Bayon qilishdagi fonatsion ta‘minlashning zaiflashuvi buzilgan bo‘g‘inga bog‘liq holda tabaqalanishi mumkin:

- a) tovush shakllanishi,
- b) bayon qilishning sur‘at-ohang jihatdan tashkil etilishi,
- v) intonatsion melodik,
- g) tovush chiqarishning namoyon bo‘lishi.

Bu zaiflashuvlar turli jarayonlarda mavhum holida kuzatilishi mumkin, logopediyada ularga bog‘liq bo‘lgan buzilishning quyidagi turlari ajratiladi (ularni belgilash uchun an‘anaviy bo‘lib qolgan atamalar mavjud):

1. Disfoniya (afoniya) — tovush apparatining patologik o‘zgarishlari oqibatida fonatsiyaning yo‘qolishi yoki zaiflashuvi.

Ma‘nodoshlari: tovushning buzilishi, fonatsiyaning buzilishi, fonator buzilishlar, vokal buzilishlar.

Tovush yuqoriligi va yo‘g‘on-ingichkaligi (disfoniya) goho fonatsiya (afoniya)ning yo‘q bo‘lishida, goho quvvatning buzilishida namoyon bo‘ladi.

U markaziy yoki sirtqi tuxtalish tovush chiqarish mexanizmining organik yoki funksional zaiflashuvi bilan bog‘liq bo‘lishi va bola rivojlanishining har qanday bosqichida yuzaga chiqishi mumkin. U alohida bo‘ladi yoki nutq buzilishlarining bir qator boshqa turlari tarkibiga kiradi.

2. Bradilaliya — nutqning patologik sekinlashgan sur‘ati. Ma‘nodoshi: bradifraziya.

3. Artikulyar nutq dasturining sekinlashgan ishlab chiqarilishida namoyon bo‘ladi, markaziy bog‘langan va o‘z tabiatiga ko‘ra organik yoki funksional bo‘lishi mumkin.. Taxilaliya — nutqning patologik tezlashgan sur‘ati. Ma‘nodoshi: taxifraziya.

Artikulyar nutq dasturining tezlashgan holda amalga oshirilishida namoyon bo‘ladi, o‘z tabiatiga ko‘ra, markaziy bog‘langan, organik yoki funksional hisoblanadi.

Sekinlashgan sur‘atdagi nutq cho‘zilib tortilgan, bir ohangda bo‘ladi. Tezlashgan sur‘atda — shoshilinch, intiluvchan, shiddatli ekanligi ko‘zga tashlanadi. Nutqning tezlashuvi agrammatizmlar bilan birga sodir bo‘lishi mumkin. Bunday holatlar ayrim paytlarda batterizm, parafrazia atamallari bilan ataluvchi mustaqil buzilishlar sifatida ajratiladi. Patologik tezlashgan nutqning asossiz bo‘linishlar, tutilish, to‘xtab qolishlar bilan uchraydigan hollarda u poltern atamasi bilan ataladi. Bradilaliya va taxilaliya — nutq sur‘atining buzilishi degan umumiy nomi ostida birlashadi. Nutq sur‘atining buzilishi — nutq jarayonining ravonligi, nutqning ohang va melodik-intonatsion ifodaliligining buzilishi oqibati hisoblanadi.

4. Duduqlanish — nutq apparati mushaklarining va ixtiyoriy pay tortishish natijasida sur‘at-ohangning buzilishidir. Ma‘nodoshi: logonevroz.

5. Markaziy bog‘langan bo‘ladi, funksional yoki organik ko‘rinishga ega, ko‘proq bola nutqining rivojlanishida paydo bo‘ladi.

Dislaliya — tovush talaffuz qilishning normal eshitish va nutq apparatining saqlangan innervatsiyasi paytida buzilishi. Ma‘nodoshlari: tili chuchuklik (eskirgan), tovush talaffuzidagi nuqsonlar, fonetik nuqsonlar, fonemalarni talaffuz qilishdagi notekisliklar. Nutqning noto‘g‘ri tovushli (fonemali) turlanishida: tovushlarni buzib talaffuz qilishda, tovushlarning almashinuvi yoki ularning yo‘qligida namoyon bo‘ladi. Nuqson shu bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinki, bunday paytda bolada artikulyar baza shakllanmaydi (artikulyar tomonning tovush talaffuz etish uchun zarur bo‘lgan barcha jihatlari o‘zlashtirilmaydi) yoki artikulyar tomon noto‘g‘ri shakllanadi. Buning oqibatida nomuvofiq tovushlar hosil bo‘ladi. Artikulyatsion apparatning anatomik nuqsonlari bilan bog‘langan buzilishlar alohida guruhni tashkil etadi. Talaffuzning buzilishi psixolingvistik jihatdan yo fonemalarni ajratish va anglash operatsiyalarining shakllanmaganligi oqibati (ya‘ni idrok etishdagi nuqsonlar), yoki saralash va ishlab chiqarish (shuningdek, unumdorlik nuqsoni) vazifasining shakllanmaganligi, yoxud tovushlarni ishlab chiqarish shartlarining buzilganligi deb qaraladi. Anatomik nuqsonlarda buzilishlar organik xususiyatga, ularning ishtirokisiz esa funksional xususiyatga ega bo‘ladi. Buzilishlar odatda bola nutqining rivojlanishi jarayonida; periferik apparatning jarohatlanish hollarida esa u har qanday yoshda paydo bo‘lishi mumkin. Ta’rif qilingan nuqsonlar saylanma hisoblanadi va ularning har biri mustaqil notekislik maqomiga egadir. Ammo shundaylari ham uchraydiki, ularda tovushni bayon qilishning Fonatsion turlanishlari murakkab mexanizmidagi bir necha bo‘g‘inlarining bir paytning o‘zida xastalanishi kuzatiladi. Bundaylarga rinolaliya va dizartriya kiradi.

6. Rinolaliya — tovush tembri va talaffuzining nutq apparatidagi anatomik-fiziologik nuqsonlar bilan bog‘liq holdagi

buzilishidir. Ma'nodoshlari: dimog' bilan gapirish (eskirgan), palatolaliya.

Tovush tembrining patologik o'zgarishida namoyon bo'ladi. Bu holat chiqarilayotgan nafas oqimining barcha nutq so'zlarini talaffuz qilish paytida burun bo'shlig'iga o'tishi va unda aks-sado berishi oqibatidir. Rinolaliya paytida bundan tashqari barcha nutq tovushlarining (dislaliya holatidagi kabi alohida tovushlarni emas), buzib talaffuz etilishi kuzatiladi. Bunday nuqsonda prosodik buzilishlar ham tez-tez uchrab turadi, rinolaliya paytidagi nutq kam tushunarli (noaniq), bir ohangli bo'ladi. Mamlakat logopediyasida tanglayning tug'ma yorig'i, shuningdek, artikulyar apparatning qo'pol anatomik buzilishlarini rinolaliyaga kiritish qabul qilingan. Bunday buzilishlar chet ellardagi qator ilmiy ishlarda «palatolaliya» (lotincha palatum — tanglay) atamasi bilan ataladi. Qolgan barcha hollardagi tovushlarning turli lokalizatsiyalarning funksional yoki organik buzilishlari bilan bog'liq noto'g'ri talaffuzi bunday ishlarda rinolaliya deb ataladi. Vatanimizda so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy ishlarda qo'pol artikulyatsion buzilishlari bo'lmagan noto'g'ri talaffuzlarning ko'rinishlari rinofoniyaga kiritilmoqda. Sovet logopediyasida rinolaliyani yaqin vaqtlargacha mexanik dislaliyaning bir shakli deb qaralar edi. Buzilishning o'ziga xos xususiyatini hisobga olib, rinolaliyani alohida nutq buzilishi sifatida ajratish lozim.

7. Dizatriya — nutq talaffuzi tomonining nutq apparati innervatsiyasidagi yetishmovchilik bilan bog'liq holdagi buzilishidir. Ma'nodoshi: tili chuchuklik (eskirgan). Bunda fonatsion turlanishdagi bayonning murakkab mexanizmlari barcha bo'g'inlarning shakllanmagani kuzatiladi. Buning natijasida tovush nuqsonlari, prosodik va artikulyatsion-fonetik nuqsonlari paydo bo'ladi. Tovushli nutqni ishlab chiqarishning imkoni bo'lmagan paytda paydo bo'ladigan anatriya dizatriyaning og'ir darajasi hisoblanadi. Yengil dizatriya paytida, qachonki nuqson ko'proq artikulyar-fonetik buzilishlarda namoyon bo'lganida, uning uncha bilinmaydigan shakli haqida so'z yuritiladi. Bunday

holatlarni dislaliyadan ajratish lozimdir. Dizatriya markaziy xarakterdagi organik buzilishining oqibati hisoblanadi. Markaziy asab sistemasi buzilishini lokalizatsiyalashda dizatriyaning turli shakllari ajratib ko'rsatiladi. Buzilishning og'irligiga qarab esa dizatriyaning paydo bo'lish darajalari farq qilinadi. Dizatriya ko'pincha bosh miyaning erta falajlanishi natijasida paydo bo'ladi, lekin u bola rivojlanishining har qanday bosqichida, neyroinfeksiya va miyaning boshqa kasalliklari oqibatida paydo bo'lishi ham mumkin. Bayon qilishning strukturali-semantik (ichki) turlanishidagi buzilishi ikki tur: alaliya va afaziya bilan ko'rsatiladi.

1. Alaliya — bosh miya qobig'idagi nutq zonalarining bolaning ona qornidagi yoki ilk rivojlanish davrida organik shikastlanishi natijasida nutqning yo'q bo'lishi yoki rivojlanmay qolishi. Ma'nodoshlari: disfaziya, erta yoshda paydo bo'ladigan bolalar afaziyasi, rivojlanish afaziyasi, gunglik (eskirgan). Nutqning eng murakkab nuqsonlaridan biri, bunda nutqiy bayonning paydo bo'lishi va uni qabul qilishning barcha bosqichlaridagi tanlash va rejalashtirish operatsiyalari buzilgan bo'ladi. Uning natijasida bolaning nutqiy faoliyati rivojlanmay qoladi. Til vositalari sistemasi (fonematik, grammatik, leksik) shakllanmaydi, nutq paydo bo'lishining harakat-qo'zg'atuvchanlik darajasi xastalanadi. Qo'pol semantik nuqsonlar kuzatiladi. Nutq harakatlarini boshqarish buziladi, bu tovush chiqarish va so'zning bo'g'in tarkibiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qanday nutq mexanizmlari shakllanmagani va ularning qaysi bosqichlari (darajalari) ko'proq xastalanganiga bog'liq ravishda alaliyaning bir necha turlari uchraydi.

2. Afaziya — bosh miyaning muayyan joyi shikastlanishi bilan bog'liq holda nutqning to'liq yoki qisman yo'qolishi. Ma'nodoshlari: nutqning buzilishi, yo'qolishi.

Bola nutqining bosh miya jarohatlanishi, neyroinfeksiya yoki miya shishi natijasida yo‘qolishi nutqning shakllanib bo‘lganidan so‘ng yuz beradi. Agar bunday buzilish uch yoshdan so‘ng sodir bo‘lsa, unda bolalar afaziyasi deb nomlanadi. Agar buzilish kattaroq yoshda yuz bergan bo‘lsa, unda afaziya haqida fikr yuritiladi.

Yozma nutqning buzilishi

Uning qaysi turi buzilganiga qarab ikki guruhga ajratiladi. Mahsuldor tur buzilganida yozuvning zaiflashuvi, retseptiv yozma faoliyat buzilganida — o‘qishning zaiflashuvi qayd qilinadi.

1. Disleksiya — o‘qish jarayonining qisman o‘ziga xos buzilishi. Harflarni idrok etish va tanishdagi qiyinchiliklarda; harflarni bo‘g‘inlarga qo‘shish va bo‘g‘inlardan so‘z tuzish borasidagi tutilishlarda (bu so‘z shakllarini noto‘g‘ri talqin qilishga olib keladi); agrammatizm va o‘qiganlarini buzib tushunishda namoyon bo‘ladi.

2. Disgrafiya — yozish jarayonining qisman o‘ziga xos ravishda buzilishi. Harfning optik-fazoviy obrazining turg‘un emasligida, harflarning aralashib ketishi yoki tushib qolishida, so‘zning so‘z-bo‘g‘in tarkibini bayon qilish va gap qurilishida namoyon bo‘ladi. O‘qitish davomida yozish jarayoni shakllanmagan hollarida agrafiya haqida fikr yuritiladi. Bolalardagi yozish va o‘qishning buzilishi bu jarayonlarni to‘liq holda amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar orqali yuzaga keladi. Tadqiqotchilarning ma’lumotlariga ko‘ra, bu qiyinchiliklar og‘zaki nutqdagi nuqsonlar (optik shakllardan tashqari), tovush tahlili ishining shakllanmagani va ixtiyoriy diqqatning beqarorligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bolalardagi yozish va o‘qishning buzilishini yozish, o‘qishdagi bilim va ko‘nikmalarning yo‘qolishidan, shuningdek afaziya paytida yuzaga keladigan disleksiya (aleksiya) va disgrafiya (agrafiya)dan ajrata bilmoq lozim. Shunday

qilib, logopediyada nutq buzilishlarining 11 ta shakli ajratiladi, ulardan 9 tasi og‘zaki nutq natijasi va ishlab chiqarishning turli jarayonlaridagi buzilishlarni tashkil etadi. Qolgan 2 ta shakl esa yozma nutqning buzilish jarayoni bilan bog‘liq holda ajratiladigan buzilishlarni o‘z ichiga oladi. Og‘zaki nutqning buzilishlari orasida disfoniya (afoniya), taxilaliya, bradilaliya, duduqlanish, dislaliya, rinolaliya, dizartriya (anartriya), alaliya, afaziya ajratiladi; yozma nutqning buzilishlari orasida disleksiya (aleksiya) va disgrafiya (agrafiya) ajratiladi. Keltirilgan tasniflarga nutq buzilishlarining faqat shunday shakllari kiritilganki, ular logopedik adabiyotda ko‘rsatilgandir va ularga tatbiqan metodikalar ishlab chiqilgan. Har bir nutq buzilishlari shakllari ichida turlar va turchalar ajratiladiki, ular navbatdagi boblarda aks ettirilgan. Shu munosabat bilan shuni aytib o‘tish kerakki, qator hollarda bir shaklga taalluqli nutq buzilishlari varianti emas, balki alohida buzilishni o‘zida namoyon qiladi. Masalan, dislaliyaga, bir tomondan, artikulyar-fonetik buzilishlar, ya’ni nutqning nutq normasi darajasiga taalluqli xususiy ovoz ishlab chiqarishdagi nuqsonlar, boshqa tomondan esa — operatsiyalarning shakllanmagani bilan bog‘liq holdagi tovushlar tanlovini amalga oshiradigan va bayon qilishning (tilli) turlanish darajasiga taalluqli fonematik buzilishlar kiradi. Keltirilgan tasnifning izchil emasligi nutq (psixologik va fiziologik) mexanizmlari haqidagi bilimlar va logopediyadagi yangi tadqiqotlarning o‘ssishi bilan bog‘liq holda fanning zamonaviy taraqqiyoti davrida ayniqsa sezilarli tus oldi. Fan taraqqiyotidagi har bir yangi bosqich va yangi bilimlar avvalgi tasavvurlarga o‘zgartishlar kiritilishini talab etadi. Shuning uchun nutq buzilishlarini tasniflash masalalarini Bundan keyingi ishlab chiqish logopediyaning dolzarb vazifasi bo‘lib qoldi. Psixologik-pedagogik tasnif tibbiy tasniflarni pedagogik jarayonda qo‘llanish nuqtayi nazaridan tanqidiy tahlil qilish natijasida vujudga keldi (bu uslub logopedik ta’sir etish deyiladi). Bunday tahlil logopediyaning nutqiy rivojlanishi buzilgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga jalb etish bilan bog‘liq holda juda muhim bo‘ldi. Tadqiqotchilarning e’tibori bolalar jamoasi

(o'quv guruhi, sinf) bilan ishlash uchun zarur bo'lgan logopedik ta'sir etish metodlarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan edi. Buning uchun bolalardagi nutqning nonormal rivojlanishining turli shakllaridagi nuqsonlarning umumiy ko'rinishi, ayniqsa, o'qish jarayonida tuzatish uchun dolzarb hisoblanganlarini topish zarur edi. Bunday yondashuv buzilishlarni guruhlashda boshqacha prinsipni talab qildi. Bu shunday prinsipki, tibbiy tasniflash (umumiydan xususiyga emas, balki xususiydan umumiyga bo'lgan) uning asosiga quriladi. Bu uni lingvistik va ruhiy mezonlar asosida qurishga imkoniyat yaratdi. Ular orasida nutq sistemasining tuzilish komponenti (tovush tomoni, grammatik tuzilishi, lug'at zonasi), nutqning funksional jihatlari, nutqiy faoliyat turlarining (og'zaki va yozma) o'zaro aloqadorligi hisobga olinadi.

Keltirilgan tasnifda nutq buzilishlari ikki guruhga bo'linadi.

Birinchi guruh — muomala vositalarining (nutqning fonetik-fonematik va umumiy rivojlanmay qolishi) buzilishi.

1. Nutqning fonetik-fonematik rivojlanmay qolishi — bolalarda ona tilini talaffuz qilish sistemasi shakllanish jarayonlarining fonemalarini idrok etish va talaffuzdagi nuqsonlar oqibatida turlicha nutq zaiflashuvlari bilan bog'liq ravishda buzilishidir.

2. Nutqning to'liq rivojlanmay qolishi — turli xil murakkab nutqiy kamchilikdir, bunda nutq sistemasining tovush chiqarish va ma'noli tomonlariga taalluqli barcha komponentlarining shakllanish jarayoni buzilgan bo'ladi. Umumiy alomatlari sifatida quyidagilar qayd qilinadi: nutq rivojlanishining kech boshlanishi, lug'at boyligining kamligi, agrammatizm, talaffuzdagi nuqsonlar, fonemalar tuzilishidagi nuqsonlar. Nutqning bunday rivojlanmay qolishi turlicha darajalarda aks etishi mumkin: nutqning yo'qolishi yoki uning noaniq, bog'lanishsiz holatidan mukammal holatigacha, lekin bunda fonetik va leksik-grammatik rivojlanmay qolish elementlari bo'ladi.

Bolada nutq vositalarining shakllanganlik darajasiga qarab to'liq rivojlanmay qolish uch darajaga bo'linadi. Ikkinchi guruh — muomala vositalarini qo'llashdagi buzilish (unga duduqlanish ham kiradi), bu muomala vositalarining to'g'ri shakllangan holatidagi nutqning kommunikativ funksiyalarini buzilishi deb qaraladi. Bir necha xil (kombinatsiyalangan) nuqson ham bo'lishi mumkin, bunda duduqlanish nutqning umumiy rivojlanmay qolishi bilan qo'shib ketadi. Yuqoridagi tasnifda yozish va o'qishning buzilishi alohida nutq buzilishi sifatida ajratilmaydi. Bular nutqning fonetik-fonematik va to'liq rivojlanmay qolish tarkibida, ularning asosiy belgilaridan birini tashkil etuvchi fonematik va morfologik umumlashuvining shakllanmagani bilan bog'liq ravishdagi sistemali va kechiktirilgan oqibati sifatida ko'rib chiqiladi. Tasniflashda sistemali yondashuv prinsipiga izchil tayanish aks etadi, uning asosida ikkita o'zaro bog'lanish hisobga olinadi: nutqiy faoliyat sistemasidagi buzilishlarning o'zaro bog'lanishi va bolaning bir ko'rinishdagi ruhiy jarayoni hamda boshqa ruhiy tomonlaridagi buzilishlarning o'zaro aloqadorligi, ularning rivojlanishi nutq bilan uzviy bog'langandir. Yuqorida bayon qilingan tasnif logopediya nazariyasining hozirgi ahvolini o'zida aks ettiradi. Ular o'rtasida qarama-qarshiliklar yo'q — ular bir-birini to'ldiradi. Mazkur darslikda har ikkala variant ham uning tuzilish asosi sifatida qo'llaniladi. Logopediyaning vazifasi — nutq buzilishlarini tartibga solishni takomillashtirishdir. Keltirilgan tasniflar, ko'proq, bolalarda nutqning birlamchi rivojlanmay qolishiga, ya'ni eshitish qobiliyati va aqliy jihatida normal holdagi nutq buzilishlariga nisbatan ishlab chiqilgan. Darvoqe, bu toifadagi bolalar o'z tarkibiga ko'ra bir xil emas: zero, bunday darajaga ruhiy rivojlanishi to'xtab qolgan, ko'rish qobiliyati va tayanch-harakat apparati buzilgan bolalar ham taalluqli. Logopediyada ishlab chiqilgan tasnifni yuqorida ko'rsatib o'tilgan toifadagi nutqi buzilgan bolalarga nisbatan qo'llash mumkinmi yoki yangi izlanishlar zarurmi degan masalani hal etish muhimdir. Shuningdek,

aqliy qolq va zaif eshitadigan bolalarning nutq buzilishlarini tartibga solish haqidagi masala ham juda muhim va murakkab masaladir.

Xulosa:

Logopediya nutqida nuqsoni bo'lgan shaxslarni o'qitish, tarbiyalash, qayta tarbiyalash va nutq buzilishlarining oldini olishga qaratilgan muhim fan hisoblanadi. Nutq buzilishlarini to'g'ri tasniflash esa ularni aniqlash, sabablarini o'rganish va samarali korreksion-logopedik yordam ko'rsatishda katta ahamiyatga ega. Yuqorida ko'rib chiqilganidek, logopediyada nutq buzilishlarining tibbiy-pedagogik hamda psixologik-pedagogik tasniflari mavjud. Tibbiy-pedagogik tasnif nutq buzilishlarining shakl va turlarini batafsil o'rganishga hamda har bir nuqsonga individual yondashuvni ishlab chiqishga imkon beradi. Unda dislaliya, dizatriya, rinolaliya, duduqlanish, alaliya, afaziya, disleksiya va disgrafiya kabi nutq buzilishlari ajratib ko'rsatiladi. Psixologik-pedagogik tasnif esa nutq buzilishlarini bolaning ta'lim olishi, tarbiyalanishi va muloqot jarayoniga ta'siri nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadi. Ushbu tasnifda nutqning fonetik-fonematik va umumiy rivojlanmay qolishi, shuningdek, shakllangan nutqning kommunikativ funksiyalaridagi buzilishlarga alohida e'tibor beriladi. Shunday qilib, har ikkala tasnif bir-birini to'ldiradi. Nutq buzilishlarini har tomonlama o'rganish bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri korreksion-pedagogik yondashuvni tanlash imkonini beradi. Zamonaviy logopediyaning muhim vazifalaridan biri mavjud tasniflarni takomillashtirish, yangi ilmiy tadqiqotlar asosida ularni boyitish hamda turli rivojlanish xususiyatlariga ega bolalarga samarali logopedik yordam ko'rsatishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Almazova E. S. Logopedicheskaya rabota po vosstanovleniyu golosa u detey. M.: Prosveshcheniye, 1973.

2. Bogomolova A. I. Narusheniya proiznosheniya u detey. M.: Prosveshcheniye, 1971.
3. Venger A. A., Vygotskaya G. A., Leongard E. I. Otbor detey v spetsialnyye uchrezhdeniya. M.: Prosveshcheniye, 1972.
4. Vinarskaya E. N., Pulatov A. M. Dizatriya i yeye topiko-diagnosticheskoye znachenije v klinike ochagovykh porazheniy mozga. Tashkent, 1973.
5. Vinarskaya E. M., Shur S. N. Narusheniye zvukovoy sistemy rechi bulbarnoy dizatrii vzroslykh // Ocherki po patologii rechi i golosa. — M., 1987.
6. Vygotskaya I. G. Ispravleniye narusheniy zvukoproiznosheniya u podrostkov. — M.: Prosveshcheniye, 1977.
7. Vlasova N. A. Logopedicheskaya rabota s zaikayushchimisya doshkolnikami. — M., 1959.
8. Volkova G. A. Igrovaya deyatel'nost v ustraneni zaikaniya u doshkolnikov. — M., 1983.
9. Vygotskaya I. G. i dr. Ustraneniye zaikaniya u doshkolnikov v igre. — M., 1984.
10. Gvozdev A. N. Voprosy izucheniya detskoy rechi. — M.: Izd-vo APN RSFSR, 1961.
11. Gening A. G., German N. A. Vospitaniye u doshkolnikov pravilnoy rechi (Posobiye dlya vospitateley detskikh sadov). — 4-ye izd. — Cheboksary: Chuvash. kn. izd-vo, 1980.
12. Gening M. G. Iz opyta logopedicheskoy raboty s detmi, imeyushchimi nedostatki proiznosheniya. M., 1958.
13. Efimenkova L. N. Formirovaniye rechi u doshkolnikov: (deti s ONR). 2-ye izd., pererab. — M.: Prosveshcheniye, 1985.
14. Yermakova I. I. Korrektsiya rechi pri rinolalii u detey i podrostkov. M., 1984.

15. Zhinkin N. I. Mekhanizmy rechi. — M.: Izd-vo APN RSFSR, 1958.
16. Zanyatiya v detskom sadu // Pod red. A. P. Usovoy. Izd-vo APN RSFSR, 1954.

